

קנייה מהיתר המכירה או מייבוא?

הקדמה

שנת השמיטה מציבה אתגרים מורכבים ביותר בפני ציבור החקלאים. במשך שנה שלמה התורה מצווה עליהם לשבות מעבודת האדמה, בעוד אחיהם בעלי המקצועות האחרים ממשיכים לעבוד כרגיל. התורה כבר הייתה מודעת לקושי הגדול שבקיום מצוות השמיטה, ושמה בפי העם את הטענה: 'מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו' (ויקרא כה, כ). תשובתה של התורה לטענה זו היא בהבטחה: 'וצוית' את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים' (ויקרא כה, כא). התורה מבטיחה שהיבול בשנה השישית יפצה את החקלאים על אבדן היבולים בשנת השמיטה. הבטחה זו עשויה להועיל בחברה החקלאית העתיקה, שבה כל כפר גידל בערך את כמות היבול הדרושה לו לצרכיו, אך אין בה כדי לענות על מצוקתם של החקלאים בימינו, שהשביטה בשמיטה עלולה לגרום להם להפסיד את מקומם בשווקים הבין-לאומיים. כמו כן, אין בה כדי לפתור את בעיית האבטלה שתיווצר אם ענף החקלאות כולו יושבת במשך שנה שלמה, ובכלל זה עובדי האריזה, השינוע והשיווק. נוסף על כך את העובדה שלדעת רבים מן הפוסקים¹ אין ברכת התורה הנזכרת לעיל מתקיימת בימינו, משום שהשמיטה אינה מדאורייתא.²

משום כך, לאורך הדורות ניסו הפוסקים למצוא פתרונות שונים שיאפשרו לחקלאים להתפרנס תוך שמירה על השמיטה כהלכתה. הפוסקים מצאו סוגים שונים של פתרונות ברמות שונות של הידור: מצע מנותק, ערבה דרומית, אוצר בית דין ועוד. בכל אחד מן הפתרונות הללו יש קשיים והגבלות, ואין כאן המקום להאריך בזה. לעומתם, יש שני פתרונות פשוטים וגורפים שפועלים לאורך השנה כולה ובכל סוגי הגידולים: היתר המכירה וייבוא מחוץ לארץ. היתר המכירה מאפשר לחקלאים לגדל את תבואתם באופן רגיל לחלוטין,³ ובלבד שימכרו את שדותיהם לנכרי. עם זאת, היתר זה אינו מוסכם על כל הפוסקים, והוא ניתן רק משום שעת הדחק של החקלאים. לעומת זאת, בפירות המיובאים מחוץ לארץ אין כל חשש הלכתי, שהרי השביעית חלה רק בארץ. מאידך גיסא, הייבוא מספק רק את צרכיהם של הצרכנים, והוא מתעלם לחלוטין מן החקלאים בארץ שנפגעים מכך שלא קונים את גידוליהם.

1. סמ"ע, חו"מ סי' סז ס"ק ב; פאת השולחן סי' כט ס"ק ד.

2. אמנם החזו"א, שביעית סי' יח ס"ק ד, חלק על כך.

3. יש מלאכות שצריכות להיעשות על ידי נכרים, כדלקמן, אך החקלאים בימינו רגילים בכך בכל השנים.

במאמר זה נדון בשאלה: איזו תוצרת עדיף לקנות? יבוא מחו"ל או תוצרת של היתר המכירה? שאלה זו נידונה במאמריהם של הרב יוסף צבי רימון והרב יואל פרידמן (אמונת עתיך 70, עמ' 19-38), ולאחר שנתמצת את טענותיהם, ננסה לבנות על גביהן קומה נוספת ולהכריע בשאלה.

אמנם יצוין שמפרסומים של 'אוצר הארץ' נודע שבשמיטה הבאה עלינו לטובה לא יזדקקו לתוצרת יבוא גם בחלקו השני של שנת השמיטה, אלא כל התוצרת תגיע מאזור הנגב המערבי (מגידולי חממות או בנוסף על היתר המכירה). ומכל מקום, דיונונו במקומו עומד ברמה העקרונית וברמה הפרטית.

א. העדפת תוצרת עברית

ראשית נדון בעניין החיוב להעדיף תוצרת עברית על פני יבול נכרי. דיון זה היה עיקר מאמרו של הרב רימון, ואנו נביא כאן את תמצית הדברים. בספרא (פרשת בהר פר' ג) נאמר: 'מנין כשהוא קונה לא תהיה קונה אלא מיד עמיתך? ת"ל או קנה מיד עמיתך'. הספרא לומד מן הפסוק 'או קנה מיד עמיתך' שיש להעדיף קנייה מיהודי אך אינו מפרט את פרטי הדין וגבולותיו: האם יש להעדיף קנייה מיהודי רק במחיר שווה או שמא גם במחיר גבוה יותר? מה הדין כשיש טרחה מרובה יותר בקנייה מיהודי?⁴

1. העדפה הכרוכה בהפסד כספי

ייתכן שאפשר לענות על שאלות אלו מעיון בשתי סוגיות נוספות:

א. התורה (דברים יד, כא) דנה ביהודי שיש לו נבלה - מה עליו לעשות בה ומציגה שתי אפשרויות שהוא יכול לבחור ביניהן: 1. לתת אותה במתנה לגר תושב (שיש לו זכויות מסוימות, אך אינו נחשב יהודי). 2. למכור את הנבלה לגוי. הגמרא (ע"ז, כ ע"א) קובעת שיש להעדיף נתינה לגר תושב על פני מכירה לגוי.⁵ ומכאן קל וחומר: אם בענייני מקח וממכר יש להעדיף גר תושב על פני גוי, קל וחומר שיש להעדיף 'ישראל' על פני גוי. ולא זו בלבד, אלא יש ללמוד מכאן שאפילו אם הדבר כרוך בהפסד כספי (שהרי בנתינת מתנה נמנע מן הנותן הרווח שבמכירת הנבלה לגוי), יש להעדיף נתינה לגר תושב.

ב. הגמרא בבבא מציעא (עא ע"א) לומדת מן הפסוק 'אם כסף תלוה את עמי' שהלוואה ליהודי קודמת להלוואה לנכרי ומסבירה שקדימות זו קיימת גם כאשר ההלוואה לגוי היא בריבית ויש ממנה רווח כספי למלווה, וההלוואה ל'ישראל' נעשית בלא ריבית. מכאן שגם

4. סוגיה נוספת המציינת שיש להעדיף מכירה ליהודי על פני מכירה לגוי מצויה בגמרא בב"ק (קיד ע"א), שם אומרת הגמרא שאם יש ליהודי חלקה הצמודה לחלקה של יהודי אחר ('בר מצרא'), אסור לו למכור את החלקה שלו לגוי. בדומה לתורת כהנים, גם כאן אין הגדרה ברורה של גבולות חובה זו.

5. לפי ר' מאיר, דין זה נלמד מייטור המלה 'או' ('או מכור לנכרי'). לפי ר' יהודה, דין זה נלמד מסברה: כיוון שאנו מצווים להחיות גרים ולעזור להם, ברור שאנו צריכים להקדים אותם לגויים.

כאשר עסקה עם 'ישראל' עולה יותר מעסקה עם גוי, יש להעדיף לעשות את העסקה עם 'ישראל'.

ממשי הסוגיות עולה שחובה להעדיף 'ישראל' על פני נכרי במקח וממכר, ומשתיהן נראה שזהו הדין גם כאשר יש פער בין שתי העסקות. ואכן, 'התשב"ץ'⁶ נשען על סוגיות אלו ופוסק: 'אפילו לישראל בפחות ולעכו"ם ביתר - ישראל קודם'. גם הרמ"א⁷ הלך בדרך זו⁸ וקבע: '(גם אם הגוי) מוזיל טפי (מציע מחיר זול יותר)... מכל מקום חבירו קודם'. סיוג לדין זה עולה מתוך דברי ה'תוספות'. הם כתבו על הגמרא במסכת עבודה זרה (שם, ד"ה ור"מ):

וא"ת וכי אם יש לו לאדם חפץ למכור יתנו לגר קודם שימכרנו לעובד כוכבים, והלא אפי' לישראל אינו מצוה על כך? וי"ל דדוקא נבילה שאינו שוה אלא דבר מועט לישראל שלא היו עובדי כוכבים מצויים ביניהם ולגר היא שוה הרבה כשאר בשר.

ה'תוספות' אינם מקבלים את הקביעה שיש להעדיף נתינה לגר תושב על פני גוי במקרה של הפסד, ולכן הם מצמצמים חובה זו רק למקרה שהנבלה שווה 'דבר מועט'. אם נשליך מכאן לנידונו, הרי שרק כאשר יש הפסד מועט, יש עדיפות לישראל על פני גוי, אולם אם יש הפסד מרובה, ברור שאין צורך להעדיף יהודי על פני גוי. סיוג דומה כתב בעל 'שער המשפט'⁹ בנוגע להעדפת הלוואה לישראל על פני הלוואה לגוי. לדעתו חובת ההעדפה קיימת - 'דוקא כשהריבית הוא דבר מועט, אבל אם הוא ריוח מרובה, אין סברא להקדים אפילו לישראל'.¹⁰

2. פסיקת ההלכה

החובה להעדיף הלוואה ל'ישראל' בחינם על פני הלוואה לגוי בריבית הובאה להלכה ברי"ף,¹¹ ברמב"ם¹² וברא"ש¹³ אך הושמטה מן ה'שלחן ערוך'.¹⁴ גם דברי ה'תורת כהנים', שיש להעדיף קנייה מ'ישראל', לא הובאו ב'שלחן ערוך' (ואף לא ברמב"ם).

6. שו"ת התשב"ץ, ח"ג סי' קנא.

7. שו"ת הרמ"א, סי' י.

8. תשובת הרמ"א ניתנה בעקבות מחלוקת חריפה שפרצה בוונציה בשנת ה'ש"י (1550) בין שני מדפיסים נוצריים שרצו להדפיס את ספרי הרמב"ם. על מחלוקת זו והשלכותיה הנוראות עיין ב'הדרום' כח (תשכ"ט), עמ' 183-190.

9. שער המשפט, חו"מ סי' צז ס"ק א.

10. באופן דומה, צומצמה גם סוגיית 'בר מצרא' שהזכרנו לעיל (ב"ק קיד ע"א): 'אומר ר"ת דהיינו דוקא כשישראל רוצה ליתן לו כמו שנותן לו העכו"ם, אבל אם העכו"ם רוצה ליתן לו יותר אין להפסיד בשביל כך' (תוס' שם ד"ה עד). כלומר: רק כאשר היהודי יכול למכור ליהודי אחר באותו מחיר, אסור לו למכור לגוי, אבל אם הגוי נותן יותר כסף, רשאי הוא למכור לגוי (אמנם בסוגיה זו מדובר בקרקעות, אך בפשטות, הדין זהה במיטלטלין). גם מדברי התוס' הללו אפשר לחוש את הגישה העקרונית: אין חובה לקנות אצל יהודי אם יש בכך הפסד לעומת קנייה אצל גוי. אמנם, גם כאן יש הבדל מסוים: לפי התוס' בב"ק נראה שבכל הפסד אין צורך להעדיף את ה'ישראל', ואילו לפי התוס' בע"ז משמע שבהפסד מועט צריך להעדיף את היהודי.

11. רי"ף, ב"מ מא ע"ב מדפי הרי"ף.

אפשר ללמוד מכאן שאין ההלכה כדרשה זו, אך אין זה הכרחי¹⁵ שכן ראינו שעיקרון זה עולה מכמה סוגיות ב'בבלי' (גם אם בצורה מצומצמת), וכך פסקו ה'תשב"ץ' והרמ"א, שראו בכך דין גמור, וכן פסק גם השו"ת 'חתם סופר'.¹⁶

עד איזה הפרש יש להעדיף קנייה מיהודי? מלשון הרמ"א משתמע שאפילו בהפסד גדול יש להעדיף קנייה מיהודי, אך מדברי הפוסקים נראה שאמנם יש להעדיף קנייה מיהודי, אך לא בהפסד מרובה, אלא רק בהפרש קטן. כך עולה מפסיקת ה'מנחת יצחק';¹⁷ 'אגרות משה'¹⁸ ו'עטרת פז';¹⁹ וכך כתב השו"ת 'ישכיל עבדי',²⁰ שראה בכך רק מידה טובה.²¹ מהו 'הפרש קטן'? השו"ת 'מנחת יצחק' (שם, אות ה) הסתפק בדבר והציע שיעורים שונים, החל משווה פרוטה ועד שישית מן המחיר (16.6%), אך נשאר למעשה ב'צריך עיון'. לדעת הרב מרדכי אליהו,²² השיעור הוא 20%. רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל²³ דן בחשיבות העסקת יהודים²⁴ וכתב ששיעור ההוספה איננו באחוזים, אלא משתנה 'לפי דרגת רמת החיים', ולפי זה, יש מקום לבחון את רמת ההפרש בכל מקום מחדש.²⁵

12. רמב"ם, הל' מלוה ולוה פ"ה ה"ז.
13. רא"ש, ב"מ פ"ה ס' נב.
14. השו"ע, חו"מ ס' צז סעי' א, הביא את המימרא העוסקת בסדרי העדיפויות בהלוואה (קרובים, עניי עירך) אך השמיט את הקדמת ישראל לגוי.
15. יתכן שהשו"ע השמיט את דרשת התורת כהנים כיוון שאינה מופיעה בגמרא [אם כי כמה מן הראשונים הביאו אותה, כגון רש"י (ויקרא שם), החינוך (מצווה שלז) ועוד], ועיין שו"ת פאר הדור לרמב"ם, ס' כז; כסף משנה, הל' נדרים פ"ב ה"א; יד מלאכי, כללי שני התלמודים, ס' ד; שו"ת יביע אומר ג, או"ח ס' ג, אות ה; שם ח"ד, אבה"ע ס' ח אות א; שו"ת עטרת פז, ח"א כרך ג, חו"מ ס' ח; ואכמ"ל. אפשרות נוספת היא שהשו"ע השמיט דרשה זו כיוון שהגמרא בקידושין כו ע"א ובבכורות יג ע"א משתמשת בפסוק 'או קנה מיד עמיתך' ללימודים אחרים הקשורים לקניין משיכה. כמו כן, בפסיקתא זוטרתא, ויקרא כה, יד, מופיע המדרש בסגנון שונה, ובו הצורך להקדים קנייה מיהודי מוגדר - 'לימדה תורה דרך ארץ', ומכאן שלפי הפסיקתא, אין מדובר בהלכה אלא בדרך ארץ, שכן ראוי לנהוג.
16. שו"ת חתמ"ס, חו"מ ס' עט.
17. מנחת יצחק ג, ס' קכט.
18. אג"מ, יו"ד ג, ס' צג.
19. עטרת פז, שם ס' י.
20. ישכיל עבדי ד, חו"מ ס' ו.
21. ועי' גם שו"ת חקרי לב, חו"מ ס' קלט. עי' גם ב'בציר אביעזר' לרב יהודה שביב, עמ' 52 - 64, ובמאמרו של הרב אבינר, שנה בשנה (תשמ"ז), עמ' 235-245.
22. הובא בשנה בשנה תשמ"ז, עמ' 241.
23. פסקי עוזיאל, ס' מח.
24. דבריו של הרב עוזיאל נאמרו בנוגע לפועל, ויש מקום לבחון האם יש ליישם אותם גם בנוגע למקח וממכר.
25. מה הדין כאשר אין הפרש במחיר, אבל הקנייה אצל יהודי גורמת טרחה, כגון שצריך ללכת אליו למקום רחוק? מדברי שו"ת הרשב"א א, ס' תל; שם א, ס' תרפז, הובא בבית יוסף, יו"ד ס' קט, עולה שטורח של הליכה אינו נחשב להפסד. אולם שו"ת מהרש"ם ב, ס' פא, כתב שרק בהליכה מועטת אין הדבר כהפסד, אבל הליכה מרובה מקבילה להפסד (ולעתים אף יותר). לעתים, בפרט במציאות המודרנית, גם טורח עשוי להימדד בממד כספי. ומכל מקום ברור שאם זהו טורח מועט, יש לטרוח בכדי לקנות מיהודי, וכפי שכתב המהר"ם שיק (שם): 'וכי מילתא זוטרתא היא ליהנות ולהחיות את ישראל? ...ולדעתי זה בכלל גמילות חסדים, והאיך לא ירצה להטריח עצמו?!'.

3. העדפת תוצרת יהודית בשמיטה

כללי הקנייה מיהודי שייכים בכל התחומים ובכל השנים, אך בשנת השמיטה יש נקודה נוספת. ראשית, כפי שראינו, העול הכלכלי של השמיטה מוטל בימינו על ציבור החקלאים. ציבור זה הוא אחוז קטן מכלל האוכלוסייה. המעבר של ציבור גדול לקנייה מייבוא פוגע קשות בחקלאים והורס את פרנסתם. משום כך יש בקניית תוצרת עברית קיום של מצוות התורה 'והחזקת בו' - להחזיק את החקלאים שלא ייפלו.²⁶ בנוסף, החזקת החקלאים יש בה גם החזקת החקלאות בארץ ישראל. ייתכן היה לעבור לייבוא ולא לגדל כלל תבואה בארץ ישראל, אולם, האם זהו רצון התורה? ברור שרצון התורה הוא ש'נאכל מפריה ונשבע מטובה'.²⁷ לשם כך, עלינו לדאוג שהחקלאים יוכלו לעמוד בעומס ומשיכו גם בשנים שאחר השמיטה בגידולים חקלאיים. פרט לכך, יש בקנייה מיהודים חיזוק הלכתי לשנת השמיטה. רמת הביקוש לתוצרת שמיטה כשרה יכולה להשפיע ישירות על שמירת השמיטה אצל החקלאים במדינת ישראל. אם הציבור יקנה תבואה מיובאת, חקלאים רבים לא יטרחו לבצע את היתר המכירה ויעבדו את אדמתם בלא כל היתר.

הרב קוק (שבת הארץ, קונ"א ס' א) מעלה אפשרות שמצוות 'ושבתה הארץ' אינה מוטלת רק על העובד בקרקע, כי אם על כלל ישראל:

יש לומר עוד, שמצוות עשה דושבתה הארץ, אם נאמר שהיא בפני עצמה, אינה שייכת דוקא על בעל השדה אלא היא מצווה כללית לכל ישראל. לפי זה, כל מי שעובר עבירה ועושה עבודת הארץ בשביעית, לא רק שהוא בעצמו עובר על עשה ולא-תעשה, אלא הוא מכשיל בזה את כל ישראל, שהכל מבטלים על ידו את מצות ושבתה הארץ.

גם אם לא נקבל הגדרה זו (ונראה שהרב קוק עצמו לא מקבל אותה למעשה), ברור שיש לכלל ישראל אחריות שהארץ תשבות. המקור הברור ביותר לכך הוא הקביעה כי הגלות היא תוצאה של אי-שמירת השמיטה: 'אז תרצה הארץ את שבתתיה כל ימי השמה ואתם בארץ איביכם, אז תשבת הארץ והרצת את שבתתיה: כל ימי השמה תשבת את אשר לא שבתה בשבתתכם בשבתכם עליה' (ויקרא כו, לד-לה). הגלות היא בוודאי עונש של עם ישראל כולו ואינה עונש פרטי על כך שאדם זה או אחר לא שמר את השמיטה, ומכאן שלכלל ישראל כולו יש אחריות לכך שהארץ תשבות בשביעית. כאשר אנו רוכשים פירות נכרים, חקלאים רבים יותר עובדים את אדמתם בלא היתר המכירה, ושבת הארץ נמצאת מתחללת.

26. והתריע הרב קלמן כהנא שהידור במצוות עשה של 'וחי אחיך עמך' זוכה לעתים לפחות תשומת לב מהידור במנהג (עיין במאמרו של ד"ר משה זקס, 'שמירת שמיטה ללא היתר מכירה', שנה בשנה (תשס"א), עמ' 207-218, ובעיקר מעמ' 216 והלאה).

27. עיין בהרחבה רבה בספר 'נושא אלומותיו' לרב צבי ישראל טאו ובמקורות המובאים שם. אם כי בטענתו בדבר השאיפה שעם ישראל יזנח את מקצועות ההיי טק וישוב לחיות כחברה חקלאית עתיקה יש מקום לפקפק.

ב. היתר המכירה

דברינו עד כאן נוגעים רק לחשיבות הקנייה מתוצרת עברית בשמיטה, ועל כך בפשטות אין ויכוח. טענתו של הרב פרידמן הייתה שאין בכך כדי להורות על קנייה מהיתר המכירה, משום שאין במקורות שהובאו לעיל התייחסות למקרה שבו יש עדיפות הלכתית לתוצרת של נכרי, וייתכן שההידור ההלכתי שבתוצרת המיובאת נחשב להפסד מרובה, ולכן יש להעדיף אותה! בכדי לדון בטענה זו, יש להקדים ולסקור בקצרה את השאלות ההלכתיות שנוגעות להיתר המכירה. מנקודת המבט של החקלאי יש שאלות הלכתיות כבדות משקל בהיתר זה: בעצם המכירה הוא עלול לעבור על איסור 'לא תחנם'; גם לאחר המכירה יש שיטות האוסרות עליו לעבוד בקרקע ועוד. אך אנו נתמקד כאן בשאלות העולות מנקודת המבט של הקונה. בעניין זה יש לחלק בין שני סוגים של תוצרת:

א. בפירות וכן בירקות עד אמצע שנת השמיטה, החשש ההלכתי מצד הקונה הוא לדין 'שמור' ו-'נעבד'. כלומר, לדעת רבנו תם,²⁸ פירות שלא הופקרו בשמיטה אסורים באכילה, ולדעת הרמב"ן²⁹, תבואה שעבדו בה בשמיטה אסורה באכילה. עם זאת, דעת רוב הראשונים היא שאין כל איסור בפירות אלו, וכך פסקו למעשה גדולי האחרונים.³⁰ ממילא, אין כל מקום 'להדר' ולקנות יבול נכרי על פני תוצרת זו.³¹

ב. במחצית השנייה של שנת השמיטה (עד שלב מסוים בשנה השמינית, כמפורט בטבלה), קיים חשש של איסור ספיחים בירקות. היינו שצמחים חד-שנתיים שנזרעו (אפילו מאליהם) בשנת השמיטה אסורים באכילה מדרבנן.³² אם כן, יוצא שהבעיה היחידה מנקודת מבטו של הצרכן היא איסור ספיחים. בנוגע לאיסור זה פסק הרמב"ם (הל' שמטו"י פ"ד הכ"ט):

עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית - פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והעכו"ם אינן מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם.

28. תוס', סוכה לט ע"ב ד"ה בד"א.

29. חידושי הרמב"ן, יבמות קכב ע"א.

30. חז"א, שביעית סי' י ס"ק ו; מעדני ארץ, שביעית הערות סי' ז.

31. הערת עורך: י"פ. אמנם נכון שנהוג לפסוק כדעה שאין איסור נעבד, אך ראוי לציין שמו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל העיר על הסעיף שכתבנו במדריך שמיטה לצרכן (תשמ"ז), שנכתב בו שפירות האילן שגדלו בשביעית כתוצאה ממלאכות אסורות - מותרים, וזו לשונו: 'תימה לפסוק ככה מבלי להביא אפילו את דעת הראב"ד שלפי פשוטו ההכרעה כדעתו שהוא גם דעת התוס' וכו', עי' קטיף שביעית עמ' 314, הערה 1.

32. רמב"ם, הל' שמטו"י פ"ד ה"א-ה"ב.

מפורש ברמב"ם שאין איסור ספיחים בקרקע שקנה גוי בארץ ישראל, ועל כך מתבסס למעשה היתר המכירה. אם כן, מדוע יש פוסקים שאסרו תבואה זו? לכך יש שלוש סיבות, ובשלושתן אפשר היה לדון בעבר, אך הן אינן רלוונטיות כיום:³³

1. זריעת ישראל - לדעת ה'חזון איש',³⁴ כאשר ישראל זורע בשדה נכרי יש בתבואה איסור ספיחים, והיתרו של הרמב"ם נאמר רק כאשר הגוי זורע בקרקעו.³⁵ אולם בימינו עבודת הזריעה נעשית לרוב בידי נכרים בכל השנה.³⁶
2. 'לא תחנם' - ה'חזון איש'³⁷ טען שכאשר הקרקע נמכרת על ידי שליח, אין המכירה חלה, משום שבמכירה יש איסור של 'לא תחנם', ואין שליח לדבר עברה.³⁸ טענה זו הופנתה כנגד מנגנון המכירה שהופעל באותה תקופה, אך בימינו המכירה נעשית באופן ישיר ואינה כוללת שליחות.³⁹
3. תוקף משפטי - ה'חזון איש'⁴⁰ טען שמכיוון שהמכירה אינה נרשמת בטאבו ואין לה תוקף משפטי, אין היא חלה גם לעניין שביעית.⁴¹ אך בעיה זו נפתרה בשנת תשל"ט כאשר תוקן חוק המקרקעין במדינת ישראל באופן המאפשר מכירת קרקע בלא רישום בטאבו לצורך היתר המכירה בשביעית.⁴²

אם כן, יוצא שמבחינה עקרונית, ברור כיום שהיתר המכירה אמור להועיל, לפחות מנקודת מבטו של הקונה. למרות זאת, יש פוסקים רבים הסבורים שגם כיום המכירה אינה תקפה, משום שלדעתם אין גמירות דעת במכירה כזו, ובשעת מבחן היא לא

-
33. טענה נוספת הרלוונטית דווקא בימינו היא שמדינת ישראל היא הבעלים האמתי על הקרקעות כולם, והמכירה לגוי אינה יכולה להפקיע בעלות זו. הרב זאב וייטמן (לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל, עמ' 40 - 43) דן בטענה זו; וע"ע במש"כ וועדת השמיטה (בשם הגר"א שפירא), התורה והארץ ח, עמ' 336 אות ג.
 34. חזו"א, שם.
 35. והרא"ה קוק חלק עליו במבוא לשבת הארץ אות יא.
 36. עוד יש לצרף לכך את שיטת הגרצ"פ פרנק (שו"ת הר צבי זרעים ח"ב סי' לב-לד), המתיר זריעה על ידי מכונה בגרמא.
 37. חזו"א, שם.
 38. הרא"ה קוק (משפט כהן ס) והגרצ"פ פרנק (שו"ת הר צבי זרעים ח"ב סי' מט) חלקו הן על הטענה שיש במכירה איסור הן על הטענה שאם יש בה איסור השליחות פוקעת.
 39. הערת עורך: י"פ. המכירה נעשתה בלא שליחות רק לפי נוסח הגר"ש גורן: 'אני הח"מ מוכר... להרב הראשי לישראל מרן הרב שלמה גורן...' (עי' התורה והארץ ח, עמ' 324), אך לפי הנוסח המקובל מעת הרב קוק זצ"ל: 'הגנו נותנים בזה כח הרשאה...' (עי' התורה והארץ שם, עמ' 293), בעל הקרקע מייפה את כוח הרבנים הראשיים או מועצת הרבנות הראשית, ושוב בשנת תשמ"ז חזר הנוסח הקדום למקומו (עי' התורה והארץ שם, עמ' 346 נוסח משנת תשס"א); וכן הוא הנוסח לשמיטה תשע"ה, עי' <http://shmitaisrael.co.il/UploadImages/001918/Editor/epaper/%D7%A9%D7%98%D7%A8%20%D7%94%D7%A8%D7%A9%D7%90%D7%94.pdf>
 40. חזו"א, ב"ק סי' י ס"ק ט.
 41. ושו"ת דברי חיים (או"ח ח"ב סי' לז) חלק עליו.
 42. עי' בדברי הרב וייטמן בעניין זה (לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל, עמ' 46 הע' 10).

תעמוד.⁴³ אם אכן המכירה אינה תקפה, כל הירקות במחצית השנייה של שנת השמיטה אסורים באיסור ספיחים. אמנם למעשה, הרבנים הראשיים לאורך הדורות, וכמותם רוב מוחלט של רבני הציונות הדתית, פסקו שהיתר המכירה תקף. גם מדברי רוב הפוסקים שכתבו נגד היתר המכירה אפשר להוכיח שהוטרו רב מנושאים הקשורים לחקלאים או מן הבעיות שכבר אינן קיימות כיום ולא הצביעו על כך שבמכירה עצמה אין גמירות דעת. לענייננו, ברור שלפי דעות הפוסקים שהיתר המכירה אינו חל ויש בירקות איסור ספיחים, אין להעדיף ירקות אלו על פני יבול נכרי. אמנם אנו קיבלנו את דעת רוב הפוסקים, שהתירו לעשות שימוש בהיתר המכירה, והשאלה היא רק האם ראוי לכתחילה לסמוך על היתר זה, או שמא עדיף לרכוש ירקות מיובאים.

ג. שעת הדחק למוכר ולקונה

ננסה לתקוף את השאלה מנקודת מבט חדשה. רוב הפוסקים בדורות האחרונים התירו לחקלאים את השימוש בהיתר המכירה משום 'שעת הדחק' וההפסד המרובה שהיה נגרם להם לולא היו סומכים על ההיתר. אמנם, בעבור הצרכנים אין כל חשש של הפסד גם אם יימנעו מלסמוך על היתר המכירה, משום שבאפשרותם לקנות פירות מיובאים. ממילא יש לדון בשאלה הכללית, והיא: כאשר ההלכה מתירה לאדם פתרון שאינו מהודר במקום הפסד, האם ההיתר יחול גם על מי שבעבורו אין זה מקום הפסד? דוגמה לדבר מובאת בשו"ת 'חתם סופר'.⁴⁴ הוא דן 'אודות יין שלא הותר אלא בהפסד מרובה, אם יש למנוע מלקדש ולברך עליו ברכת המזון אלא טוב לקדש על הפת ולברך בלי כוס'. מסקנתו של ה'חתם סופר' היא שההיתר קיים רק בנוגע למי שיש לו הפסד בדבר, כלשונו:

כבר כתבתי בתשובה אחרת דכל כיוצא בזה לא הותר אלא לבעל היין ובני ביתו משום הפסדו, אבל אחרים למה יקנו ממנו לכתחילה?
ה'חתם סופר' מחלק בין הבעלים, שבעבורו מדובר בהפסד מרובה, ומשום כך התירו לו חכמים גם פתרונות הלכתיים מסופקים, לבין הקונה, שבעבורו אין כאן הפסד (שהרי הוא יכול לקנות מאדם אחר), ומשום כך אין סיבה שיקנה דבר שיש בו חשש איסור.
מדברי ה'חתם סופר' אפשר ללמוד לענייננו שאמנם הותר לחקלאים לסמוך על היתר המכירה משום הפסדם הכלכלי, אך מצד הקונה ראוי להחמיר בכך! אולם השו"ת 'דברי מלכאל' (ח"ג, סי' צ) חלק על החתם סופר:

במקום שמקילים בטרופות בהפסד מרובה, נראה שמותרים לאחרים גם כן דכיון דאשתרי אשתרי. והיכן מצינו שיהא מותר לזה ואסור לזה. וכגון זה מביא לידי חוכא ואטלולא... וגם דבטרופות אם לא נתיר לו למכור הבשר, ממילא אינו ניצול

43. הרב זאב וייטמן (לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל, עמ' 45 הע' 9) העיד שזהו החשש העיקרי של הגרש"ז אויערבך והגר"ש אלישיב. ועי' במאמרם של אלעד סטופל וסימון טוסון, מכירת קרקעות המדינה בשנת השמיטה בראי המשפט הישראלי, מקרקעין ח/3 (מאי 2009).

44. שו"ת חתם"ס, או"ח סי' סה.

מהפסד וכידוע שאי אפשר שיאכל בעצמו את כל השור. ואצלנו עיקר השחיטה הוא לסחורה, ולזה נראה פשוט שמותר לכל אדם. בעל ה'דברי מלכיאל' מסביר שכאשר אנו מתירים למוכר למכור משום הפסד מרובה, ההיתר כולל בתוכו גם את ההיתר לקונים לקנות, משני טעמים: 1. מציאות שבה דבר מסוים 'מותר לזה ואסור לזה' יוצרת לעג וביזוי לדברי חכמים; 2. אם לא יוכל הקונה לקנות את הסחורה שהותרה בדוחק, ממילא ייגרם הפסד מרובה למוכר, ואם כן, אין שום טעם בהיתר (וממילא ברור שגם הקונה יכול לקנות סחורה זו). כך פסק גם ר' שלמה קלוגר:⁴⁵

ובעל כרחך דהעיקר בתר האדם שגולד בו הספק אזלינן, וכיון דלו הוי שעת הדחק והותר לו, כבר קם דינא ומותר אף לאחרים, **אף לכתחילה בהיתר גמור**. דבריו של ר' שלמה קלוגר חדים ובהירים: מכיוון שהמכירה הותרה למוכר, הרי שגם בעבור הקונה 'מותר... לכתחילה בהיתר גמור', ואין שום עניין להימנע מלקנות את הסחורה של המכירה.⁴⁶ עמדה זו התקבלה על דעת רוב הפוסקים, וכבר כתב השו"ת 'מנחת יצחק'⁴⁷ שכל הפוסקים חולקים על דברי ה'חתם סופר', וכן פסק הגר"ע יוסף בשו"ת 'יביע אומר'.⁴⁸ לאור זאת, נראה שלפי אלו המכירים בכך שיש להתיר את השימוש בהיתר המכירה, גם אם הם רואים בכך רק הוראת שעה דחוקה, מותר לקנות ירקות אלו כאילו הם היתר גמור, וצריך להעדיף אותם על פני קנייה מנכרי. זאת משום שהימנעות ציבורית מרכישת ירקות אלו תהיה 'הפסד מרובה' בעבור החקלאים,⁴⁹ וממילא הדבר נחשב כאילו גם לקונה יש 'הפסד מרובה', והירקות מותרים לו לכתחילה.

ד. הידור מצווה לעומת קנייה מיהודי

גם אם נקבל את עמדת הגר"ש קלוגר וסיעתו ונאמר כי דבר שהותר בשעת הדחק מותר לקונה לכתחילה, עדיין יש מקום לומר שקנייה של ירקות היתר המכירה היא 'מהודרת' פחות מקניית יבול נכרי. לכן, עדיין יש לבחון איזה ערך גובר: הידור הלכתי או קנייה מיהודי?

שאלה זו התעוררה לפני כמאתיים שנה, במהלך פולמוס חריף וממושך על אודות הבחירה בין אתרוגי ארץ ישראל לאתרוגים שמוצאם באי קורפו ביוון. השאלות שנידונו במהלך פולמוס זה קשורות במידה רבה להכרעות הלכתיות ומציאותיות בעניין טהרתם

45. ספר סת"ם, חלק שני תשו' מב (על ס' לב), למברג 1856, דף נח ע"א.

46. הערת עורך: י"פ. זוהי תוספת פרשנית על מש"כ הגר"ש קלוגר, שכן 'מותר לכתחילה' עדיין אינו בהכרח ש'הרוצה להדר תבוא עליו ברכה'.

47. מנחת יצחק י, ס' ד.

48. שו"ת יביע אומר ה, חו"מ ס' ו. ועי' במאמרו של הרב יוסף יצחק בלינוב, היתר 'הפסד מרובה' הוא היתר לבעלים או לכל העולם, פעמי יעקב, שנה ח, קונטרס א-ב (שבט תשנ"ז).

49. הערת עורך י"פ. כשציבור קטן נמנע מלקנות ירקות של היתר מכירה, אין בכך הפסד מרובה ואף לא הפסד קטן, שכן החקלאים מוכרים כדרכם בשווקים בארץ ישראל או בחוץ לארץ.

הגזעית של האתרוגים השונים ודיני האתרוג המורכב, אך מבין השיטין עולות גם טענות הנוגעות לענייננו. הקונטרס 'פרי עץ הדר' הודפס בשנת תרס"ז⁵⁰, והובאה בו שורה ארוכה של פוסקים שתמכה בקניית אתרוגים מארץ ישראל גם אם הם מהודרים פחות מאתרוגי קורפו. כך למשל כתב הגאון רבי אליעזר דייטש⁵¹:

כי יותר טוב ורצוי לפני כסא כבודו יתברך שמו לקיים המצוה ליקח מזמרת הארץ לאשר הוא כשר בלי שום חשש, אפילו אם למראה עיניו ישפוט שהאתרוג מארץ יון יותר הדר... נהיה גם מגישי מנחה בצדקה לאחינו בני ישראל בארץ הקדש לנקוט להו שוקא, שיעלה בידם לעשות עץ עושה פרי, פירות ארץ ישראל יעלו ויפרחו כתמר.

וכן כתב הרב משה שמואל גלזנר (הובא שם):

כי רצוי יותר לפני המקום נטילת אתרוג שגדל בארצנו הקדושה תוב"ב ושעמלו בו בני עמנו, אפילו אם יהיה כשר רק בשעת הדחק, מאתרוג מהודר של בני יון הרשעה.

ברוח זו כתבו גם שאר הרבנים⁵² ובאותה שנה הוציא הרא"ה קוק בארץ ישראל את ספרו 'עץ הדר', שמברר את כשרותם של אתרוגי ארץ ישראל, ומסקנתו: 'נוי האמיתי, שחוט של חסד משוך עליו, מצוי רק באתרוגים הכשרים, מטעי אחינו בני ישראל עובדי אדמת הקדש'.

מדבריהם של פוסקים אלו⁵³ עולה שגם במקום הידור מצווה יש להעדיף קנייה מישראל, בעיקר כאשר קנייה זו מחזקת את החקלאות בארץ הקודש. ממילא, נראה בבירור שיש להעדיף את היתר המכירה, שהוא היתר מבוסס ומקובל, על פני קנייה מיבוא נכרי, גם אם היתר המכירה נראה 'מהודר' פחות.

סיכום

א. מצווה לקנות תוצרת יהודית אף אם היא יקרה מעט יותר מן התוצרת הנכרית המקבילה. מצווה זו גדולה יותר בשנת השמיטה, משום שהקנייה מחקלאים יהודים

50. מובא בסוף הקובץ וילקט יוסף, חוברת ט (תרס"ז, לאחר עמ' 154).

51. הרב אליעזר דייטש, מגדולי פוסקי הונגריה, בעל שו"ת פרי השדה, שם בקונטרס 'פרי עץ הדר'.

52. ועיין גם במאמרו של הרב בצלאל לנדוי, 'המאבק למען אתרוגי הארץ', בתוך מחניים ג, עמ' 32-37. הוא סקר פולמוס זה ואת הדעות השונות. ברבים מן הציטוטים המובאים במאמר זה ולקוחים מפי רבים מגדולי ישראל במאות האחרונות, עולה בבירור העדפה גורפת של פירות ארץ ישראל על פני פירות חוץ לארץ, גם אם פירות חוץ לארץ מהודרים יותר.

53. הערת עורך: י"פ. אין הנידון דומה לראיה, שכן בין באתרוגי ארץ ישראל ובין באתרוגי קורפו יוצאים ידי חובה, אלא שאתרוגי קורפו נראים מהודרים יותר. אך בנידון דידן יש חשש איסור, לדעת כמה פוסקים. ולפי הנראה, הרב קוק זצ"ל גם לא אכל ירקות של היתר המכירה, כפי שהעיד הגר"ח ברלין משם הרב זצ"ל בעצמו; ראה הרב חיים ברלין, 'מכתבי הרב הגאון מו"ה חיים ברלין הי"ו להגאב"ד דיפו הי"ו', חבצלת 50 (כ"ד תמוז תר"ע) עמ' שכח; וראה עוד הרב נריה גוטל, 'קדושת שביעית בפירות נכרים ובפירות היתר המכירה', סיני (ניסן-אייר תשמ"ט), עמ' כז, הערה 11.

מסייעת להם להתמודד עם אתגרי השמיטה ומעודדת אותם לשמור את השמיטה כהלכתה.

ב. תוצרת של היתר המכירה מותרת באכילה לאורך כל ימות השנה, משום שאין איסור ספיחים בקרקע של נכרי. יש מן הפוסקים הסבורים שההיתר אינו חל משום שאין גמירות דעת במכירה, אך דעת רוב הפוסקים היא שההיתר תקף. גם רבים מן המתנגדים להיתר המכירה בעבר יודו שהוא תקף כיום, וכן יודו שמוותר לקונים לאכול את התוצרת. ג. מכיוון שבעבור החקלאים מדובר ב'הפסד מרובה', מותר גם לצרכנים לאכול את תוצרת היתר המכירה לכתחילה.

ד. אף אם נאמר שהתוצרת של היתר המכירה אינה מהודרת, יש עדיפות לקניית תוצרת עברית על פני הידור מצווה.

ה. לאור כל הנ"ל, יש להעדיף קניית תוצרת של היתר המכירה על פני ייבוא מחוץ לארץ לאורך כל שנת השמיטה.

